

Хімчук Л. І.

<https://orcid.org/0000-0002-9243-3131>

Карпатський національний університет імені Василя Стефаника

Височан Л. М.

<https://orcid.org/0000-0002-8978-5005>

Карпатський національний університет імені Василя Стефаника

Кучера І. В.

<https://orcid.org/0000-0003-3680-6893>

Карпатський національний університет імені Василя Стефаника

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ МЕХАНІЗМИ ФОРМУВАННЯ МЕДІАГРАМОТНОСТІ ПЕДАГОГІВ У СИСТЕМІ ОСВІТИ ДОРΟΣЛИХ

У процесі дослідження авторами проаналізовано сучасні наукові підходи до проблеми формування медіаграмотності педагогів у системі освіти дорослих крізь призму соціально-психологічних механізмів, що зумовлюють особливості взаємодії особистості з медіасередовищем. Актуальність дослідження визначається зростанням ролі медіа в професійній діяльності педагогів, інтенсифікацією інформаційних потоків, поширенням дезінформації та психологічних маніпуляцій, а також необхідністю забезпечення психологічної безпеки й стійкості педагогів в умовах цифровізації та освіти впродовж життя. У дослідженні визначено, що медіаграмотність педагогів доцільно розглядати не лише як сукупність знань і навичок аналізу медіаконтенту, а як інтегровану соціально-психологічну характеристику особистості, що включає когнітивні, емоційно-регулятивні, мотиваційні та соціально-комунікативні компоненти. Сфокусовано увагу на доцільності вважати сформовану медіаграмотність результатом взаємодії індивідуальних психологічних процесів (критичного мислення, рефлексії, саморегуляції, емоційної компетентності) та соціальних чинників (групових норм, професійної ідентичності, спільної діяльності й колективної рефлексії) у середовищі освіти дорослих. У результаті дослідження встановлено, що ефективне формування медіаграмотності педагогів можливе за умови цілеспрямованого використання соціально-психологічних механізмів навчання дорослих, зокрема групо-рефлексивної взаємодії, соціального навчання, розвитку емоційної стійкості та усвідомленої медіаповедінки. Обґрунтовано, що інтеграція психологічних аспектів у програми медіаосвіти сприяє не лише підвищенню рівня медіакомпетентності педагогів, а й оптимізації їхнього професійного саморозвитку та готовності до відповідальної діяльності в сучасному інформаційному просторі.

Ключові слова: медіаграмотність педагогів, соціально-психологічні механізми, освіта дорослих, критичне мислення, психологічна саморегуляція, медіакомпетентність.

Постановка проблеми. Цифрове інформаційне середовище суттєво змінило професійну діяльність педагога: він одночасно виступає споживачем новин, комунікатором у соціальних мережах, модератором навчального контенту та «провідником» учнів/студентів у медіапросторі. За цих умов медіаграмотність педагогів перестає бути додатковою навичкою й набуває ознак професійно необхідної компетентності, пов'язаної з психологічною стійкістю, критичністю мислення та здатністю до етичної комунікації. У науковому

дискурсі України актуалізується саме психологічний вимір навчання медіаграмотності: увага приділяється когнітивним чинникам сприйняття інформації, емоційним реакціям на медіаповідомлення та умовам створення ефективних навчальних матеріалів і практик для дорослих.

Варто зазначити, що медіаосвіта потребує ґрунтовного концептуального забезпечення на теоретичному, психологічному та методично-знанневому рівнях, однак ефективність її реалізації в системі освіти дорослих безпосередньо залежить від

наявності мотивованих педагогів – носіїв змін, здатних не лише відтворювати наявні знання, а й активно транслювати їх у професійній діяльності та передавати наступним поколінням. У соціально-психологічному вимірі саме такі педагоги виступають агентами інновацій, які ініціюють процеси спільного осмислення, співтворення та оновлення медіаосвітнього контенту відповідно до реальних потреб здобувачів освіти, а також до сучасних і прогнозованих викликів інформаційного середовища. Формування медіаграмотності педагогів передбачає розвиток їхньої професійної мотивації, рефлексивності, готовності до колективної взаємодії та психологічної відповідальності за медіавплив. Відтак система медіаосвіти має бути органічно інтегрована в ключові тренди модернізації освіти дорослих, функціонуючи як складова синергетичного процесу посилення прогресивних освітніх трансформацій і формування психологічно безпечного, ціннісно орієнтованого медіаосвітнього простору.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Кількість наукових праць, що безпосередньо або опосередковано торкаються питання нашого дослідження, залишається обмеженою, при цьому домінуючі позиції належать переважно зарубіжним дослідникам, а самі наукові розвідки мають здебільшого загальнотеоретичний, концептуальний характер. Особливий інтерес становлять праці, присвячені аналізу психологічних і соціокультурних змін сприйняття часу, комунікації та ідентичності людини в умовах інтенсифікації, цифровізації й глобалізації масових комунікативних процесів. У класичних теоріях інформаційного та постіндустріального суспільства розкрито феномени прискорення соціального часу (О. Тоффлер, П. Друкер), медіаопосередкованої реальності (С. Бойко, Л. Царенко, Л. Найдьонова), що безпосередньо впливають на особливості мислення, емоційного реагування та поведінки сучасної людини в медіапросторі. Окремі аспекти формування медіакультури знайшли відображення в наукових працях Л. Мастермана, Л. Найдьонової, Г. Онкович, Н. Саєнко, О. Тягла, І. Чемерис, у яких особлива увага приділяється проблемам інтеграції медіаграмотності в освітній процес, її ролі в розвитку критичного мислення, рефлексивного сприйняття медіаконтенту та формуванні свідомої медіаповедінки учасників освітньої взаємодії.

Водночас у вітчизняному науковому дискурсі зазначені процеси рідко розглядаються крізь призму професійної діяльності педагогів та їхньої готовності до усвідомленої, критичної й психологічно безпечної взаємодії з медіасередовищем

у межах освіти дорослих. У зв'язку з цим специфіка формування медіаграмотності педагогів у національних соціокультурних умовах потребує ґрунтовного міждисциплінарного вивчення із залученням соціальної та педагогічної психології.

Постановка завдання. Дослідження спрямоване на виявлення та наукове обґрунтування психологічних і соціально-психологічних чинників, що зумовлюють ефективність розвитку медіаграмотності педагогів у процесі їхньої професійної і післядипломної освіти, зокрема механізмів критичного мислення, емоційної саморегуляції, соціальної взаємодії, групової рефлексії, професійної ідентичності.

Виклад основного матеріалу. Медіапедагогіка як міждисциплінарний напрям педагогічної науки у XXI столітті набуває дедалі більшого поширення та підтримки, активно розвиваючись як у теоретичному, так і в практичному вимірах освітньої діяльності. Водночас у сучасному освітньому просторі нерідко спостерігається неповне або спрощене розуміння її цілей і завдань, що зумовлює недостатньо адекватну реакцію закладів освіти на дидактичний і психорозвивальний потенціал сучасних медіа. Це актуалізує потребу в подальшому науковому осмисленні медіапедагогіки як галузі, спрямованої не лише на формування медіаграмотності та медіакомпетентності, а й на розвиток критичного мислення, рефлексивності, емоційної саморегуляції та психологічної стійкості особистості в умовах інтенсивного медіавпливу. Важливою складовою медіапедагогіки є медіадидактика, яку доцільно розглядати як теорію навчання з використанням медіа, що охоплює цілі, зміст, організаційні форми, методи й засоби освітньої діяльності, спрямовані на розвиток медіаграмотності та формування медіакомпетентності з урахуванням психологічних особливостей сприйняття, оброблення й інтерпретації інформації. У цьому контексті медіадидактика враховує когнітивні процеси, мотиваційні установки, емоційні реакції та соціально-психологічні механізми взаємодії особистості з медіасередовищем [6]. Медійні технології навчання розглядаються як способи організації освітньої діяльності із застосуванням медіа для досягнення педагогічних і психолого-розвивальних цілей, зокрема формування усвідомленого ставлення до медіаконтенту, здатності до самоконтролю та відповідальної комунікації. Вони інтегрують інформаційні технології навчання, що поєднують сучасні комп'ютерні й медійні засоби, телекомунікаційні системи та інструментальні програмні ресурси, забезпечуючи інтерактивний програмно-методичний

супровід освітнього процесу. Такий підхід створює умови для активізації пізнавальної діяльності, підтримки внутрішньої мотивації та розвитку психологічної готовності особистості до ефективного функціонування в складному й динамічному медіапросторі.

У межах соціально-психологічного підходу медіаграмотність доцільно розглядати як комплекс внутрішніх і міжособистісних механізмів, що забезпечують опрацювання інформації; емоційно виважене реагування на медіаповідомлення; нормативно й етично відповідальну поведінку у цифровій взаємодії; здатність до медіаторчості та професійної комунікації [4]. Психологічна складова тут є визначальною, оскільки педагоги взаємодіють із медіа не лише як споживачі, а і як «медіатранслятори» для здобувачів освіти та батьківської спільноти, впливаючи на формування довіри, оцінок ризику й моделей поведінки. Наукові підходи до розвитку медіакультури в післядипломній освіті показують, що медіаграмотність інтегрується з професійними компетентностями та посилюється через мотиваційні й комунікативні умови навчання дорослих. Соціально-психологічні засади організації медіаосвіти ґрунтуються на теоретичних положеннях групово-рефлексивної самоорганізації спільної діяльності, яка виступає ключовим механізмом формування й розвитку колективних творчих процесів [8; 1]. Саме така взаємодія є необхідною передумовою становлення медіаосвіти як якісно нового соціального феномена, що інтегрує освітні, комунікативні та культурні практики в умовах інформаційного суспільства. Спільна творчість у цьому контексті постає не лише як форма колективної діяльності, а як системоутворювальний чинник суспільного медіаосвітнього руху, який забезпечує консолідацію учасників, обмін досвідом, спільне осмислення медіареальності та вироблення відповідальних моделей медіаповедінки. В освітньому середовищі принцип спільної творчості набуває особливої ваги, оскільки виконує функцію соціалізації особистості в умовах динамічно змінюваного, інформаційно насиченого й багатовекторного соціуму, сприяючи розвитку рефлексивності, критичного мислення та здатності до співпраці.

Подальший розвиток людства в напрямі всеохопної цифровізації і віртуалізації життєвого простору, суттєво прискорений об'єктивними чинниками вимушеної дистанційності (пандеміями, техногенними й природними катастрофами, воєнними подіями), актуалізує необхідність наукового осмислення специфіки взаємодії у віртуальних

групах як одного з провідних сучасних векторів медіаосвіти. Цифровий медіапростір, що істотно відрізняється від традиційної міжособистісної комунікації, створює умови для формування взаємодії з так званими «фантомними» суб'єктами – явища парасоціальних відносин, у межах яких комунікація вибудовується за аналогією до взаємин із реальними людьми. При цьому тенденція до розширення та ускладнення таких форм взаємодії є стійкою і має перспективу подальшого поглиблення, оскільки комунікативні зв'язки дедалі частіше встановлюються не лише з медіатизованими особами чи персонажами медіапродуктів, а й із роботизованими системами, програмами чатботів, штучними інтелектами та метасередовищами розширеної реальності. За цих умов медіаосвіта покликана не лише забезпечувати інформаційну та технологічну грамотність, а й формувати соціально-психологічну готовність особистості до усвідомленої, рефлексивної та етично відповідальної взаємодії в складному й багатовимірному цифровому середовищі.

Аналітичний огляд сучасних зарубіжних досліджень [9; 10] у галузі медіапсихології дає підстави для формулювання низки узагальнених висновків, важливих для осмислення соціально-психологічних механізмів формування медіаграмотності педагогів у системі освіти дорослих. Зокрема встановлено, що використання інтернет-технологій справляє неоднозначний вплив на когнітивний розвиток і формування нейропсихологічних механізмів оброблення інформації, особливо тієї, що надходить переважно через візуальний сенсорний канал. Дослідження засвідчують, що характерне для онлайн-середовища швидке зорове сканування інформаційних повідомлень супроводжується поверхневим когнітивним опрацюванням змісту, зниженням концентрації уваги та ускладненням перенесення засвоєного матеріалу до довготривалої пам'яті. Водночас доведено, що доступність і легкість пошуку інформації в мережі Інтернет, з одного боку, забезпечують оперативне включення суб'єкта в гіпертекстове інформаційне середовище, а з іншого – призводять до зниження інтенсивності залучення когнітивних ресурсів, необхідних для глибокого осмислення отриманих даних. Така особливість онлайн-взаємодії негативно впливає на розвиток критичного мислення, навичок усвідомленого читання та особистісної інтерпретації текстів. У контексті підготовки й професійного розвитку педагогів це актуалізує потребу цілеспрямованого формування медіаграмотності як психологічного ресурсу, що забезпечує здатність до рефлексивного сприйняття медіаконтенту, саморегуляції пізнавальної

діяльності та свідомого використання цифрових ресурсів у професійній і освітній діяльності.

Аналіз наукових джерел дозволяє виокремити ключові соціально-психологічні механізми формування медіаграмотності [1; 2; 4; 6; 7; 8]:

1. Соціальне навчання й наслідування (моделювання поведінки). У дорослому навчанні педагог значною мірою засвоює нові практики через спостереження за «успішними моделями» (тренер, колега-експерт, професійна спільнота) та через повторювані дії в безпечному середовищі. Практично це реалізується через демонстрацію зразків перевірки джерел, аналізу маніпуляцій, коректного цитування, етичної комунікації у соцмережах, а також через розбір типових «помилки мислення» в педагогічних чатах (поспішні узагальнення, ефект правдоподібності, «підкріплення» власної позиції). Психологічний ефект полягає у формуванні звички до контрольованої перевірки та зниженні імпульсивного поширення контенту.

2. Групові норми та професійна ідентичність. Медіаграмотність педагогів швидше розвивається, коли в колективі закладу освіти закріплюються норми: «перевіряємо перед поширенням», «не підсилюємо паніку», «відокремлюємо факт від оцінки», «підтримуємо комунікаційну гігієну». У системі підвищення кваліфікації ефективними є формати, де педагог переживає позитивний досвід групової підтримки: спільні правила комунікації, взаємне рецензування дописів, створення «кодексу» медіаповедінки закладу. Методичні умови розвитку медіакультури через діалогові стратегії, інтерактивні комунікації та зворотний зв'язок у дистанційному навчанні розглядаються як чинники, що підсилюють професійну ідентичність і відповідальність у медіапросторі.

3. Саморегуляція та емоційна компетентність. В інформаційно напружених умовах (кризові новини, війна, травматичний контент) ключовим стає не лише «вміння перевіряти», а й здатність керувати емоційною реакцією, щоб не потрапляти під вплив афекту, страху чи гніву. Психологічні дослідження вказують на важливість інтеграції емоційного інтелекту, самосвідомості та самоконтролю в програми медіаграмотності, оскільки ці змінні визначають якість критичного мислення та стійкість до маніпуляцій. Практичний приклад: мікромодуль «пауза-перевірка-відповідь» (60–90 секунд) перед репостом/коментарем, де педагог фіксує емоцію, називає її, оцінює ризик, перевіряє джерело й лише після цього формує відповідь.

4. Когнітивні механізми критичного мислення та робота з упередженнями. Для педагогів

важливо навчитися розпізнавати типові когнітивні пастки: підтверджувальне упередження, ефект авторитету, «інформаційні бульбашки», евристику доступності. У підготовці дорослих це реалізується через вправи «дві інтерпретації одного повідомлення», «картографування доказів», «ланцюжок джерел» (простеження первинного джерела), що підсилює метакогнітивну рефлексію. В українських роботах наголошується на потребі педагогічно обґрунтованих умов формування медіаграмотності, де критичне мислення виступає системоутворювальним компонентом.

Варто зазначити, що у післядипломній та неформальній освіті педагогів доцільно застосовувати комбіновану модель: *діагностика* → *тренінг психологічних механізмів* → *професійні симуляції* → *супервізія / підтримка* → *оцінювання поведінкових змін*. Ефективними є наступні практики:

- Симуляції «інфоінциденту»: учасники отримують суперечливе повідомлення (фейк / маніпуляція / емоційний тригер), у групах проходять цикл «перевірка – інтерпретація – етична відповідь – план комунікації для батьків / учнів».

- Портфоліо медіарішень: педагог збирає приклади власних рішень (скріни, пояснення перевірки, рефлексія), що розвиває метакогнітивну саморегуляцію.

- Взаємонавчання (peer learning) у професійних спільнотах: короткі міні-лекції від колег, розбір кейсів із практики, взаємний зворотний зв'язок. Досвід неформальної медіаосвіти вчителів в Україні демонструє перспективність поєднання програм, курсів і партнерств, які посилюють сталість результатів та включеність педагогів у медіаосвітні ініціативи.

Висновки. У процесі дослідження встановлено, що соціально-психологічні механізми формування медіаграмотності педагогів у системі освіти дорослих охоплюють взаємодію когнітивних (критичне мислення, робота з упередженнями), емоційно-регуляторних (самоконтроль, стійкість до тригерів) та соціальних чинників (групові норми, професійна ідентичність, навчання в спільноті). Ефективні програми мають зміщувати акцент із «знань про медіа» на поведінкові й психологічні зміни: звичку перевіряти, здатність діяти без імпульсивності, відповідальну комунікацію й підтримку психологічної безпеки освітнього середовища. Підкріплення таких результатів можливе через методично організовані умови (мотивація, зворотний зв'язок, активна діяльність у цифровому середовищі) і через системні формати неформальної й післядипломної освіти педагогів.

Список літератури:

1. Бойко С. Т., Царенко, Л. Г. Психологічні аспекти викладання медіаграмотності: ключові питання у створенні підручників. *Актуальні проблеми психології навчання в сучасній соціокультурній ситуації* : збірник матеріалів наукових доповідей круглого столу, присвяченого творчій спадщині І. О. Синиці, 11–12 квітня 2024 року, м. Київ, Україна.
2. Колеснікова І. В. Розвиток медіакультури педагогів в умовах реалізації концепції «Нова українська школа» в інститутах післядипломної педагогічної освіти. *Перспективи та інновації науки*, 2021. Вип. 4 (4). С. 192–200. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-4952-2021-4\(4\)-192-200](https://doi.org/10.52058/2786-4952-2021-4(4)-192-200)
3. Кравченко О. Педагогічні умови формування медіаграмотності майбутніх вчителів у сучасних закладах вищої освіти: обґрунтування проблеми. *Актуальні питання гуманітарних наук*, 2020. Вип. 31 (3). С. 270–275. DOI: <https://doi.org/10.24919/2308-4863.3/31.214134>
4. Найдьонова Л. А. Медіапсихологія: основи рефлексивного підходу. Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2013. 285 с
5. Найдьонова Л. А., Вознесенська О. Л., Мироненко Г. В., Найдьонов М. І., Обухова Н. О., Чаплінська Ю. С., Череповська Н. І., Шишко Н. С. Соціально-психологічні та психолого-педагогічні засади організації медіаосвіти молоді : монографія. Національна академія педагогічних наук України, Інститут соціальної та політичної психології. Кропивницький : Імекс-ЛТД, 2022. 278 с.
6. Найдьонова Л. А. Медіапсихологія: основи рефлексивного підходу : підручник для слухачів системи післядипломної педагогічної освіти. Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2015. 244 с
7. Поясок Т. Б., Беспарточна О. І., Москалик Г. Ф., Клецова О. Т. Формування медіакомпетентності у майбутніх педагогів вищої школи. *Вісник Кременчуцького національного університету імені Михайла Остроградського*. Кременчук : КрНУ, 2023. Вип. 1 (138). С. 22–29.
8. Стрільчук О. Обґрунтування процедури розробки авторського опитувальника «Дослідження соціально-психологічних механізмів формування медіакультури». *Теорія і практика сучасної психології*. 2019. Вип. 6. С. 158–164. DOI <https://doi.org/10.32840/2663-6026.2019.6-1.32>
9. Rosen L., Carrier L., Cheever N. Facebook and texting made me do it: media-induced task-switching while studying. *Comput Hum Behav*. 2013. № 29. С. 948–958.
10. Storm B., Stone S. Saving-enhanced memory: the benefits of saving on the learning and remembering of new information. *Psychol Sci*. 2015. № 26. P. 182–188.

Khimchuk L. I., Vysochan L. M., Kuchera I. V. SOCIAL AND PSYCHOLOGICAL MECHANISMS OF FORMING MEDIA LITERACY OF TEACHERS IN THE ADULT EDUCATION SYSTEM

In the course of their research, the authors analysed contemporary scientific approaches to the problem of developing media literacy among educators in the adult education system through the prism of socio-psychological mechanisms that determine the characteristics of an individual's interaction with the media environment. The relevance of the study is determined by the growing role of the media in the professional activities of educators, the intensification of information flows, the spread of misinformation and psychological manipulation, as well as the need to ensure the psychological safety and resilience of educators in the context of digitalisation and lifelong education. The study found that media literacy among educators should be viewed not only as a set of knowledge and skills for analysing media content, but as an integrated socio-psychological characteristic of the individual, including cognitive, emotional-regulatory, motivational, and socio-communicative components. The focus is on the advisability of considering developed media literacy to be the result of the interaction of individual psychological processes (critical thinking, reflection, self-regulation, emotional competence) and social factors (group norms, professional identity, joint activities and collective reflection) in the adult education environment. The study found that effective development of media literacy among educators is possible with the targeted use of socio-psychological mechanisms of adult learning, in particular group-reflective interaction, social learning, and emotional development. It has been substantiated that the integration of psychological aspects into media education programmes contributes not only to increasing the level of media literacy among educators, but also to optimising their professional self-development and readiness for responsible activity in the modern information space.

Key words: media literacy of educators, socio-psychological mechanisms, adult education, critical thinking, psychological self-regulation, media competence.

Дата першого надходження статті до видання: 08.01.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 05.02.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 27.03.2026